

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2025.2.38>

Турлакова Н. В.,

аспірант

Університету митної справи та фінансів

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ У СПРАВАХ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ, СВОБОД ТА ІНТЕРЕСІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ВІЙСЬКОВОЗОБОВ'ЯЗАНИХ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. У статті проаналізовано забезпечення права військовослужбовців і військовозобов'язаних на доступ до правосуддя крізь призму міжнародних стандартів та практики ЄСПЛ. Доступ до правосуддя визначено як фундамент верховенства права та міжнародний стандарт захисту прав людини. Наголошено, що особливості військової служби можуть зумовлювати обмеження цього права, які мають бути законними, пропорційними й переслідувати легітимну мету. Окреслено гарантії доступу до правосуддя у міжнародному праві, закріплені у нормах гуманітарного права, права з прав людини та у практиці міжнародних судових установ. Проаналізовано справи ЄСПЛ: «Голдер проти Сполученого Королівства», «Ейрі проти Ірландії», «Engel та інші проти Нідерландів», «Kalaç проти Туреччини», «Matelly проти Франції», що сформували стандарти доступу до суду військовослужбовців. Розглянуто кейси проти України («Церква села Сосулівки», «Мерит», «Чуйкіна», «UKRKAVA, TOV»), які виявляють проблеми юрисдикційних, темпоральних, процесуальних і фінансових бар'єрів. Підкреслено, що ЄСПЛ послідовно вимагає гарантувати не лише формальний, а й реальний доступ до правосуддя, включаючи виконання рішень. Автор обґрунтовує, що в умовах тривалого збройного конфлікту Україні потрібна нова модель доступу до суду для військових, яка б поєднала адаптацію законодавства й практики до міжнародних стандартів та воєнного стану. Зроблено висновок про необхідність формування єдиної судової практики, яка зміцнить довіру до права та сприятиме виконанню міжнародних зобов'язань. Матеріали статті мають теоретичне й практичне значення для удосконалення регулювання та захисту прав військовослужбовців у суді.

Ключові слова: доступ до правосуддя, військовослужбовці, ЄСПЛ, верховенство права, пропорційність обмежень, справедливий суд, воєнний стан.

Turlakova N. V. Ensuring access to justice in cases concerning the protection of the rights, freedoms, and interests of military personnel and conscripts: current issues in the case law of the European Court of Human Rights

Abstract. The article analyzes the protection of the right of servicemen and reservists to access to justice through the lens of international standards and the case law of the European Court of Human Rights (ECtHR). Access to justice is defined as a cornerstone of the rule of law and an essential international standard for the protection of human rights. It is emphasized that the specific nature of military service may necessitate restrictions on this right, which must be lawful, proportionate, and pursue a legitimate aim. The article outlines guarantees of access to justice enshrined in international law, including provisions of humanitarian law, human rights law, and the jurisprudence of international judicial bodies. It examines ECtHR cases such as *Golder v. the United Kingdom*, *Airey v. Ireland*, *Engel and Others v. the Netherlands*, *Kalaç v. Turkey*, and *Matelly v. France*, which have shaped standards of court access for servicemen. The paper also reviews cases against Ukraine (*Church of Sosulivka Village v. Ukraine*, *Merit v. Ukraine*, *Chuykina v. Ukraine*, *UKRKAVA, TOV v. Ukraine*), which reveal problems related to jurisdictional, temporal, procedural, and financial barriers. It is highlighted that the ECtHR consistently requires ensuring not only formal but also real and effective access to justice, including the enforcement of court decisions. The author argues that, in the context of the prolonged armed conflict, Ukraine needs a new model of court access for servicemen that would combine the adaptation of legislation and judicial practice to international standards and the conditions of martial law. The conclusion stresses the need to develop a unified judicial practice that would strengthen trust in the legal system and facilitate compliance with Ukraine's international human rights obligations. The materials of the article are of both theoretical and practical significance for improving regulation and protecting the rights of servicemen in court.

Key words: access to justice, servicemen, ECtHR, rule of law, proportionality of restrictions, fair trial, martial law.

Постановка проблеми. У міжнародному праві закріплено низку гарантій доступу військовослужбовців до правосуддя, що містяться у нормах міжнародного гуманітарного права, міжнародного права з захисту прав людини, а також у прецедентній практиці міжнародних судових установ. Водночас, імплементація цих норм у національну правозастосовну практику потребує не лише законодавчого закріплення відповідних механізмів, а й наукового осмислення питань ефективності реалізації права військовослужбовців та військовозобов'язаних на доступ до правосуддя.

Доступ до правосуддя є основоположним принципом правової держави, визначальним елементом верховенства права та одним із ключових міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини. Водночас специфіка військової служби зумовлює можливість встановлення певних обмежень цього права, які мають відповідати критеріям законності, легітимної мети та пропорційності. Судова практика Європейського суду з прав людини засвідчує, що обмеження доступу військовослужбовців до правосуддя нерідко стають предметом судового розгляду, що, у свою чергу, вказує на необхідність удосконалення правових механізмів реалізації цього права на національному рівні. Суд неодноразово звертав увагу на положення військовослужбовців, їхні труднощі у зверненні до національних судів та необхідність гарантувати їм реальну можливість захисту своїх прав. Вивчення таких рішень дозволяє краще зрозуміти, як повинна діяти держава, аби забезпечити не лише формальне право на звернення до суду, а й створити умови для його ефективної реалізації. У зв'язку з чим стає актуальним дослідження практики Європейського суду з прав людини щодо забезпечення доступу до правосуддя військовослужбовців та військовозобов'язаних.

Метою цієї наукової статті є з'ясування стану забезпечення права на доступ до правосуддя у справах щодо захисту прав, свобод та інтересів військовослужбовців і військовозобов'язаних, а також виявлення основних проблем, що виникають при реалізації цього права в Україні. Особлива увага

приділяється аналізу практики Європейського суду з прав людини, яка встановлює стандарти захисту осіб, що перебувають на військовій службі або підлягають призову, та визначає обов'язки держав у частині гарантування ефективного доступу до суду. У межах дослідження ставиться завдання визначити, наскільки вітчизняна правозастосовна практика відповідає вимогам ЄСПЛ та які зміни необхідні для посилення гарантій доступу до правосуддя для цієї категорії осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання доступу до правосуддя привертає значну увагу у вітчизняній правовій науці. Особливої уваги набуває забезпечення цього права для окремих категорій громадян, зокрема військовослужбовців та військовозобов'язаних, які через свою службу можуть стикатися з ускладненнями у реалізації права доступу до правосуддя. Серед науковців, які досліджували цю тематику, варто назвати Ю. П. Битяка, П. А. Бойка, О. Р. Куйбіду, О. В. Кузьменка, І. Є. Марочкіна, Л. М. Москвич, О. М. Овчаренка, В. Г. Перепелюка, Д. М. Притику, П. М. Рабиновича, А. О. Селіванова, Н. Ю. Скару та інших. Їхні роботи стали основою для подальших наукових розвідок, у яких порушується проблема доступу до правосуддя, а також способів його забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (ЄКПЛ), прийнята Радою Європи 4 листопада 1950 року [1], є одним із найавторитетніших міжнародних договорів, яким передбачено стандарти доступу до правосуддя. Право на доступ до правосуддя в цій Конвенції не сформульоване як окремий самостійний принцип, а впливає із сукупності положень, насамперед статті 6, а також частково статей 13 і 34, що разом створюють комплексний механізм його забезпечення. ЄКПЛ вирізняється не лише чіткістю своєї позиції, а й значною судовою практикою Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), яка інтерпретує ці норми, надаючи їм практичний зміст.

Аргументований аналіз цієї норми дозволяє стверджувати, що право на доступ до правосуддя є невід'ємною складовою права на

справедливий судовий розгляд. ЄСПЛ у своїй практиці неодноразово підкреслював, що без можливості звернення до суду інші гарантії статті 6 втрачають сенс. Прикладом цього є рішення у справі «Голдер проти Сполученого Королівства» (Голдер проти Сполученого Королівства, заява № 4451/70, рішення від 21 лютого 1975 року), де Суд постановив, що «право на доступ до суду є невід'ємним аспектом права, гарантованого статтею 6(1), і не може бути предметом обмежених обмежень». У цій справі заявнику, звичайному, було відмовлено у праві звернутися до суду з цивільним позовом через внутрішні правила в'язниці, що ЄСПЛ визнав порушенням Конвенції [2]. Таким чином, стаття 6(1) тлумачиться як така, що включає не лише формальну можливість подати позов, а й практичну гарантію реалізації цього права.

Більше того, ЄСПЛ уточнює, що доступ до правосуддя має бути «ефективним», а не «теоретичним чи нереальним». У справі «Ейрі проти Ірландії» (Airey v. Ireland, заява № 6289/73, рішення від 9 жовтня 1979 року) Суд наголосив, що ненадання правової допомоги у складних справах є порушенням статті 6(1), адже створює перепону у доступі до суду для малозабезпечених осіб. Заявниця, яка не могла дозволити собі адвоката для справи про розірвання шлюбу, у зв'язку з чим звернулася до Суду та отримала його підтримку. ЄСПЛ визнав, що держава зобов'язана усунути такі бар'єри [3].

У справі «Церква села Сосулівки проти України» ЄСПЛ установив порушення пункту 1 статті 6 ЄКПЛ унаслідок негативного конфлікту юрисдикцій, який закінчився явною відмовою заявникові в доступі до суду. Після восьми судових рішень спір не розглянули по суті ані національні суди загальної юрисдикції, ані суди господарської юрисдикції. Обставини, встановлені у справі «Церква села Сосулівки проти України», у якій позивач не домогся жодної реакції по суті свого позову з боку національних судів, а Верховний суд навіть не розглянув таке серйозне порушення Конвенції, продемонстрували, до яких важких наслідків може призвести неадекватна система вирішення негативних конфліктів юрисдикцій. Хоча правил щодо юрисдикції слід

суворо дотримуватися, бо вони нерозривно пов'язані з одним із основних прав людини – правом на розгляд справи судом, який заздалегідь встановлено законом, і так виступають гарантією права на безсторонній суд та права на справедливий судовий розгляд, вони жодним чином не мають створювати нездоланну перешкоду в доступі до суду [4].

Юрисдикційні обмеження можуть виявлятися як у виключенні певних категорій справ із компетенції судових органів, так і у відмові в розгляді справ через відсутність чітких правил розподілу юрисдикції в національній правовій системі. Виникнення юрисдикційних колізій нерідко призводить до порушення права особи на доступ до суду, що підтверджується судовою практикою, зокрема рішенням Європейського суду з прав людини у справі.

Наприклад, у справі «Мерит проти України» [5] заявник, громадянин Чехії, оскаржував конфіскацію його майна українськими митними органами. ЄСПЛ встановив порушення статті 13 у поєднанні зі статтею 1 Протоколу № 1 (захист права власності). Суд встановив, що заявник не мав доступу до судового перегляду рішень митних органів. Такі порушення національного законодавства на той час не передбачали чіткого механізму оскарження відповідних адміністративних дій митних органів. Також, українські суди відмовлялися у розгляді справи через формальні підстави, посилаючись на те, що спір не підпадав під їхню юрисдикцію.

Темпоральні перешкоди у реалізації права на судовий захист стосуються порушення правил щодо застосування процесуальних строків. ЄСПЛ послідовно наголошує на тому, що встановлення таких строків для здійснення процесуальних дій є допустимим обмеженням права на доступ до правосуддя. Водночас, неналежне тлумачення або застосування цих строків у конкретних випадках може призводити до порушення положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Справа «Чуйкіна проти України» стосується скарги громадянки України, Чуйкіної, на тривале невиконання судового рішення, винесеного на її користь. У п. 50 Рішення Суд

нагадує, що процесуальні гарантії, викладені у статті 6 Конвенції, забезпечують кожному право звертатися до суду з позовом щодо своїх цивільних прав та обов'язків. Таким чином стаття 6 Конвенції втілює «право на суд», в якому право на доступ до суду, тобто право ініціювати в судах провадження з цивільних питань становить один з його аспектів (див. рішення від 21 лютого 1975 року у справі «Голдер проти Сполученого Королівства» (*Golder v. the United Kingdom*), пп. 28–36, Series A № 18). Крім того, порушення судового провадження саме по собі не задовольняє усіх вимог пункту 1 статті 6 Конвенції. Ціль Конвенції – гарантувати права, які є практичними та ефективними, а не теоретичними або ілюзорними. Право на доступ до суду включає в себе не лише право ініціювати провадження, а й право отримати «вирішення» спору судом. Воно було б ілюзорним, якби національна правова система Договірної держави дозволяла особі подати до суду цивільний позов без гарантії того, що справу буде вирішено остаточним рішенням в судовому провадженні. Для пункту 1 статті 6 Конвенції було б неможливо детально описувати процесуальні гарантії, які надаються сторонам у судовому процесі – провадженні, яке є справедливим, публічним та швидким, не гарантувавши сторонам того, що їхні цивільні спори будуть остаточно вирішені (див. рішення у справах «Мултіплекс проти Хорватії» (*Multiplex v. Croatia*), заява № 58112/00, п. 45, від 10 липня 2003 року, та «Кутіч проти Хорватії» (*Kutic v. Croatia*), заява № 48778/99, п. 25, ECHR 2002 [6]).

У цій справі ЄСПЛ визнав, що Україна не вжила достатніх заходів для забезпечення виконання судового рішення, винесеного на користь заявниці, що призвело до порушення її права на доступ до правосуддя. Суд підкреслив, що реорганізація державних органів не може виправдовувати невиконання судових рішень, оскільки держава зобов'язана забезпечити ефективне функціонування своєї правової системи. У справі «Чуйкіна проти України» ЄСПЛ встановив, що затримка у виконанні судового рішення, яка тривала роками, фактично позбавила заявницю можливості скористатися результатами судового

розгляду, що становить порушення самої суті права на доступ до правосуддя. Суд також звернув увагу на те, що держава не надала належних пояснень щодо причин затримки та не вжила заходів для виправлення ситуації.

Рішення у справі «Чуйкіна проти України» має важливе значення для судової практики щодо забезпечення права на доступ до правосуддя, оскільки воно підкреслює, що це право включає не лише можливість звернення до суду, а й гарантію виконання судових рішень.

Не можна не звернути увагу на рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у справі «UKRKAVA, TOV v. Ukraine» (Заява № 10233/20), яке є важливим прецедентом у контексті забезпечення права на доступ до правосуддя [7].

Заявник, юридична особа, стверджував, що Велика Палата Верховного Суду України (ВП ВС) застосувала положення національного законодавства (зокрема, статтю 88 Закону України «Про нотаріат») у спосіб, що був непередбачуваним і суперечив принципу правової визначеності, чим обмежила його можливість ефективно захистити свої цивільні права. ВП ВС вирішила, що строки повинні бути однаковими, хоча ст.88 була чіткою і недвозначною в цьому відношенні: якщо обидві сторони провадження були юридичними особами, строк становив один рік, тоді як у всіх інших випадках строк становив три роки [7]. У скаргі заявник вказував на порушення статті 6 § 1 Конвенції, яка гарантує кожному право на справедливий і публічний розгляд його справи протягом розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом.

У справі «UKRKAVA, TOV v. Ukraine» ЄСПЛ визнав, що Велика Палата Верховного Суду України переінтерпретувала чітко положення статті 88 Закону України «Про нотаріат». Суд зазначив, що це тлумачення було непередбачуваним і не ґрунтувалося на вагомих причинах, тому призвело до порушення принципу правової визначеності та, відповідно, права на доступ до правосуддя. Крім того, ЄСПЛ звернув увагу на те, що Конституційний Суд України визнав статтю 88 Закону України «Про нотаріат» конституційною та недвозначною, що підтверджувало відсутність підстав

для її вільного тлумачення. Суд також зазначив, що зміна тлумачення нагадувала законодавчу поправку, що виходить за межі повноважень судової влади, враховуючи принцип розподілу влад в Україні [7].

Рішення у справі «UKRKAJA, TOV v. Ukraine» має важливе значення для національних судів України та інших держав-членів Ради Європи, оскільки воно підкреслює необхідність дотримання принципу правової визначеності як важливого складника у забезпеченні права на доступ до правосуддя. ЄСПЛ наголосив, що суди не можуть довільно переінтерпретувати чіткі законодавчі положення без вагомих підстав, оскільки це підриває довіру до судової системи та порушує право сторін на передбачуваний судовий процес.

Це рішення також підтверджує усталений підхід ЄСПЛ, викладений у справах «Nejdet Şahin and Perihan Şahin v. Turkey» (заява № 13279/05) та «Anđelković v. Serbia» (заява № 1401/08), щодо необхідності забезпечення стабільності правових ситуацій. В цих рішеннях ЄСПЛ підкреслює, що будь-які обмеження права на доступ до суду повинні: переслідувати легітимну мету, бути пропорційними цій меті, не порушувати саму суть права на доступ до суду.

Важливість цього рішення для України полягає у тому, що воно вказує на необхідність вдосконалення судової практики, таким чином, щоб уникнути свавільного тлумачення законодавства, яке може обмежувати права сторін. У рішенні у справі «UKRKAJA, TOV v. Ukraine» ЄСПЛ підкреслює, що свавільне переінтерпретування чітких і недвозначних положень законодавства, особливо якщо воно не обґрунтоване вагомими причинами, порушує принцип правової визначеності та, відповідно, право на доступ до правосуддя, гарантоване статтею 6 § 1 Конвенції [8].

У практиці ЄСПЛ наявні численні справи проти України, в яких порушення права на доступ до суду зумовлювалося неправильним застосуванням процесуальних строків у цивільному судочинстві. Зокрема, серед типових ситуацій можна виокремити такі: обчислення строку на оскарження рішення суду з дня його ухвалення, а не з наступного дня після проголошення; залишення позо-

вної заяви без руху з одночасним наданням строку для усунення її недоліків, після чого суд, прийнявши виправлену заяву, все ж відмовляв у відкритті провадження через нібито пропуск строку на звернення; ретроспективне застосування законодавства, внаслідок чого скарга визнавалася поданою поза межами строку касаційного оскарження, навіть якщо такий строк ще не закінчився [9; 10; 11; 12].

Поряд з цим не можна не привести для прикладу Постанову Верховного Суду від 29 листопада 2024 року у справі № 120/359/24 у якій Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду [13] проаналізувавши положення статей 122 та 123 Кодексу адміністративного судочинства України у контексті реалізації права на доступ до правосуддя військовослужбовцями, призваними на військову службу під час мобілізації, сформував відповідний правовий висновок щодо можливості поновлення процесуальних строків у таких правовідносинах.

Верховний Суд підкреслив, що обов'язок держави забезпечувати реалізацію принципу рівного доступу до правосуддя: проходження військової служби може суттєво ускладнити реалізацію особами цього права, а отже, з метою належного забезпечення зазначеного принципу, може визнаватися об'єктивною причиною пропуску процесуального строку [13]. Тому, врахування зазначених факторів є необхідним для належного тлумачення та застосування норм процесуального законодавства з метою реалізації права військовослужбовців на доступ до правосуддя та дотримання принципу верховенства права.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) та інші міжнародні судові установи у своїй практиці неодноразово розглядали справи, де заявниками виступали військовослужбовці, звертаючи увагу на обов'язковість забезпечення їхнього права на справедливий судовий розгляд, гарантованого статтею 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ).

Наприклад, Справа «Engel and Others v. the Netherlands» (заяви № 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72, 5370/72, рішення від 8 червня 1976 року) є одним із перших прецедентів Європейського суду з прав людини

(ЄСПЛ), у якому розглядалося питання доступу військовослужбовців до правосуддя. У цій справі заявниками виступали військово-службовці Збройних сил Королівства Нідерландів, які були піддані дисциплінарним стягненням, зокрема арешту, за порушення військової дисципліни [14]. Зазначені дисциплінарні санкції були накладені військовими органами без можливості судового перегляду, що спонукало заявників звернутися до ЄСПЛ з аргументацією про порушення їхнього права на справедливий судовий розгляд, гарантованого статтею 6 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ).

У своєму рішенні ЄСПЛ наголосив, що стаття 6 ЄКПЛ застосовується до військовослужбовців у випадках, коли накладене дисциплінарне стягнення за своєю природою та суворістю може вважатися «кримінальним обвинуваченням» у розумінні Конвенції. У пункті 82 рішення Суд зазначив, що хоча держави мають право встановлювати спеціальні норми військової дисципліни, такі норми не можуть повністю виключати доступ військовослужбовців до суду у випадках, коли їхні права чи свободи зазнають суттєвого обмеження. Суд дійшов висновку, що застосування до заявників арешту без можливості судового перегляду порушило їхнє право на доступ до правосуддя, оскільки чинне національне законодавство не передбачало ефективного механізму оскарження відповідних рішень у незалежному судовому органі.

Аргументація Суду ґрунтувалася на тому, що обмеження прав військовослужбовців повинно відповідати принципу пропорційності та не може призводити до нівелювання основоположних гарантій права доступу до правосуддя. Це рішення стало важливим прецедентом у формуванні подальшої судової практики ЄСПЛ щодо захисту процесуальних прав військовослужбовців, підкреслюючи, що особливий правовий статус осіб, які проходять військову службу, не може бути підставою для повного виключення їх з-під дії гарантій ЄКПЛ.

У справі «Kalaç v. Turkey» (заява № 20704/92, рішення від 1 липня 1997 року) заявником був турецький військовослужбовець, підполковник Військово-повітряних

сил, якого примусово звільнили з армії через релігійні переконання. Заявник стверджував, що таке рішення було ухвалене без належного судового розгляду, що порушило його право на доступ до правосуддя, гарантоване статтею 6 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ), а також його право на свободу віросповідання, передбачене статтею 9 Конвенції [15].

Аналізуючи питання доступу до суду, ЄСПЛ у пункті 28 рішення зазначив, що це право не є абсолютним і може зазнавати певних обмежень з боку держави. Проте такі обмеження повинні відповідати принципу верховенства права та не перешкоджати реалізації основних прав особи. Суд встановив, що в національній правовій системі Туреччини рішення про звільнення військовослужбовця ухвалювалося Вищою військовою радою, і така процедура не передбачала можливості судового перегляду. Незважаючи на це, ЄСПЛ не констатував порушення статті 6 Конвенції, аргументуючи, що специфіка військової служби допускає запровадження державою певних обмежень, якщо вони є пропорційними та необхідними для підтримання військової дисципліни.

Ця справа є показовою у питанні балансу між індивідуальними правами військовослужбовців та інтересами держави щодо підтримання дисципліни та національної безпеки. Судова аргументація підтвердила, що хоча доступ до правосуддя може бути обмежений у військовій сфері, така обмеженість має бути обґрунтованою, пропорційною та відповідати принципу правової визначеності. При цьому Суд наголосив, що повне позбавлення військовослужбовців права на судовий захист є неприпустимим, навіть з урахуванням особливостей військової служби [15].

У справі «Matelly v. France» (заява № 10609/10, рішення від 2 жовтня 2014 року) Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) розглядав питання обмеження права військовослужбовців на доступ до правосуддя у зв'язку з реалізацією їхніх трудових прав [16]. Заявником виступав офіцер французької жандармерії, якому було заборонено членство в професійній спілці на підставі національного законодавства про військову

дисципліну. Оскаржуючи це рішення, заявник наголошував, що відсутність судового контролю за таким обмеженням порушує його право на доступ до правосуддя, гарантоване статтею 6 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ).

У пункті 54 рішення ЄСПЛ зазначив, що обмеження права на доступ до суду для оскарження адміністративного рішення, яке стосується реалізації цивільних прав особи, суперечить статті 6 Конвенції, якщо таке обмеження не має законної мети та не є пропорційним. Суд констатував, що чинне на той час французьке законодавство не передбачало ефективного механізму судового перегляду рішення про заборону членства у професійних спілках, що призвело до порушення права заявника на справедливий судовий розгляд [16].

Аргументація Суду ґрунтувалася на тому, що хоча військовослужбовці мають особливий статус, їхнє право на судовий захист цивільних прав не може бути обмежене без обґрунтованої суспільної необхідності. У своєму рішенні ЄСПЛ підкреслив, що будь-яке обмеження доступу військовослужбовців до правосуддя має відповідати принципу пропорційності та переслідувати легітимну мету, а не створювати абсолютну заборону на судовий контроль.

Справа «Matelly v. France» стала важливим судовим прецедентом у розвитку підходу ЄСПЛ до розширення гарантій доступу до правосуддя для військовослужбовців, особливо у справах, що стосуються їхніх трудових та соціальних прав. Дане рішення засвідчує поступову еволюцію судової практики в бік визнання необхідності ефективного судового захисту для осіб, які проходять військову службу, навіть у випадках, що не пов'язані безпосередньо з дисциплінарною відповідальністю.

Наступним є рішення ЄСПЛ у справі «Андрушко проти України» (Заява № 45252/14) від 20 червня 2024 року. Ця справа стосується відмови національних судів задовольнити позов заявника щодо компенсації витрат, понесених на придбання форми під час проходження військової служби. 11 грудня 2013 року заявник, який на той момент проходив службу у Збройних Силах України, звер-

нувся до свого командира із заявою щодо отримання грошової компенсації за різні предмети військової форми, які не були йому надані під час служби. Оскільки компенсація не була виплачена, заявник подав адміністративний позов проти військової частини, в якій він проходив військову службу. Згідно з твердженнями Уряду 14 грудня 2013 року заявника звільнили з військової служби. 24 грудня 2013 року Чернігівський окружний адміністративний суд (далі – суд першої інстанції) задовольнив позов заявника у повному обсязі. Посилаючись на статтю 9-1 Закону України № 2011-XII «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (далі – Закон № 2011-XII) та пункт 20 Положення про порядок речового забезпечення військовослужбовців Збройних Сил та інших військових формувань у мирний час, затвердженого постановою № 1444 Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2004 року (далі – Положення № 1444), а також дві довідки, складені колишньою військовою частиною заявника 23 грудня 2013 року, в яких вказувалася сума, належна заявнику, суд першої інстанції зобов'язав військову частину сплатити заявнику загалом 9 589,73 українських гривень (на той момент еквівалент приблизно 850,58 євро) як компенсацію витрат на форму. Національний суд зазначив, що він взяв до уваги постанову Верховного Суду України від 18 червня 2013 року, в якій було встановлено, що відповідно до Закону № 2011-XII право на компенсацію витрат на форму мали лише військовослужбовці, які проходили військову службу, а звільнені військовослужбовці не могли її вимагати. 25 лютого 2014 року Київський апеляційний адміністративний суд (далі – апеляційний суд) скасував постанову суду першої інстанції та ухвалив рішення не на користь заявника. Апеляційний суд зазначив, *inter alia*, що заявник як військовослужбовець, який проходив військову службу, не міг посилатися на пункт 27 Положення № 1444 і тому не мав права на відповідну компенсацію. 20 березня 2014 року заявник подав касаційну скаргу до Вищого адміністративного суду України (далі – ВАСУ). 28 березня 2014 року ВАСУ відмовив у відкритті касаційного провадження за касацій-

ною скаргою заявника як необґрунтованою. Він посилався на висновки Верховного Суду України від 11 червня 2013 року у, вочевидь, подібній справі. 16 квітня 2014 року заявник звернувся до ВАСУ із заявою про передання рішення на розгляд до Верховного Суду України. 22 квітня 2014 року ВАСУ відмовив заявнику у допуску до провадження Верховного Суду України [17].

Заявник скаржився за пунктом 1 статті 6 і за статтею 13 Конвенції на те, що як апеляційний суд, так і ВАСУ не навели достатнього обґрунтування у своїх рішеннях. Крім того, він стверджував, що апеляційний суд проігнорував його конкретний аргумент щодо права на відшкодування як військовослужбовця, який проходив службу [17].

ЄСПЛ у своєму рішенні наголосив, що право на доступ до правосуддя, передбачене пунктом 1 статті 6 Конвенції, охоплює не лише можливість звернення до суду, а й право на належне обґрунтування судових рішень, що є невід'ємною частиною справедливого судового розгляду. Суд зазначив, що пункт 1 статті 6 Конвенції зобов'язує національні суди обґрунтовувати свої рішення. ЄСПЛ дійшов висновку, що недостатнє обґрунтування рішень апеляційного суду та ВАСУ, які не врахували основні доводи заявника, порушило його право на доступ до правосуддя, передбачене пунктом 1 статті 6 Конвенції. Суд підкреслив, що обов'язок судів обґрунтовувати свої рішення є складовою справедливого судового розгляду, оскільки без належного обґрунтування сторона не може бути впевненою, що її позицію було розглянуто.

Невжиття до уваги доводів заявника щодо пункту 20 Положення № 1444 та статті 9-1 Закону № 2011-XII фактично обмежило його можливість ефективно захистити свої права у суді, що становить порушення суті права на доступ до правосуддя. ЄСПЛ також зазначив, що посилення ВАСУ на рішення Верховного Суду України у справі, яка стосувалася звільненого військовослужбовця, не виправдовує невжиття до уваги доводів заявника, які стосувалися його статусу діючого військовослужбовця [17].

ЄСПЛ дійшов висновку, що недостатнє обґрунтування рішень апеляційного суду та

ВАСУ, які не врахували основні доводи заявника, порушило його право на доступ до правосуддя.

При цьому в рішенні від 29 липня 1998 року у справі «Омар проти Франції» (пункт 34) Європейський суд з прав людини вказав, що право на судовий розгляд, одним з аспектів якого є право на доступ до правосуддя (постанова у справі «Голдер проти Сполученого Королівства» від 21 лютого 1975 року, серія А, № 18, § 36) не є абсолютним, воно може бути обмежене певними обставинами, зокрема умовами прийнятності скарги. Водночас ці обмеження не повинні перешкоджати реалізації права особи таким чином або настільки, що буде порушена сама суть права. Обмеження повинні визначатись законною ціллю, а також повинен бути присутнім розумний баланс між засобами, що застосовуються, та метою, що переслідується.

З урахуванням практики Європейського суду з прав людини, зокрема втіленої у рішеннях у справах «Омар проти Франції», «Голдер проти Сполученого Королівства», «Пуатрімоль проти Франції» та інших, рішення суду, яке не перешкодило подальшому провадженню, тим більше, якщо його було прийнято з метою уникнення порушення права особи на захист, не можна визнати таким, що становило відмову у доступі до правосуддя.

Наведені вище приклади свідчать про те, що практика Європейського суду з прав людини та міжнародних судових установ має важливе значення для формування стандартів доступу до правосуддя та захисту прав військовослужбовців та військовозобов'язаних. Насамперед, ці судові інституції виконують функцію конкретизації та адаптації норм міжнародних договорів, зокрема Європейської конвенції з прав людини та Женевських конвенцій, до специфічних умов правового регулювання захисту прав військовослужбовців та військовозобов'язаних.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене слід зазначити, що практика ЄСПЛ є важливим джерелом тлумачення міжнародних стандартів доступу до правосуддя, зокрема для військовослужбовців та військовозобов'язаних.

Аналіз судової практики Європейського суду з прав людини свідчить про наяв-

ність низки правових перешкод, що обмежують реалізацію права на доступ до правосуддя у тому числі військовослужбовців та військовозобов'язаних. До таких перешкод належать:

1. Суб'єктні обмеження – пов'язані з неможливістю окремих осіб реалізувати право на судовий захист у певних категоріях справ або виступати стороною судового провадження. Зазначені обмеження можуть бути наслідком застосування норм щодо юрисдикційного імунітету держав, посадових осіб чи міжнародних організацій відповідно до норм міжнародного та національного права.

2. Юрисдикційні перешкоди – зумовлені нормативним виключенням певних категорій справ із судової юрисдикції, що обмежує можливість їх судового розгляду та спричиняє правову невизначеність у питаннях доступу до правосуддя.

3. Темпоральні обмеження – передбачають встановлення процесуальних строків для реалізації права на звернення до суду або оскарження судового рішення в апеляційному чи касаційному порядку. Хоча такі обмеження визнаються допустимими, їх невідповідне застосування, зокрема неправомірне скорочення або ретроспективна зміна строків, може призводити до порушення конвенційних гарантій судового захисту.

4. Процесуальні перешкоди – пов'язані з регламентацією процесуальних вимог щодо форми та змісту позовних заяв, апеляційних і касаційних скарг, порядку подання доказів, а також необхідністю дотримання визначених законом передумов звернення до суду, зокрема обов'язкового досудового врегулювання спору. У разі надмірної регульованості такі вимоги можуть призводити до фактичного обмеження права особи на доступ до суду.

5. Фінансові бар'єри – виникають у випадках, коли особа не має змоги сплатити судовий збір або скористатися правовою допомогою через складний матеріальний стан. Відсутність ефективних механізмів компенсації судових витрат або надання безоплатної правової допомоги створює диспропорції у доступі до правосуддя для соціально вразливих категорій населення.

У справі «Engel and Others v. The Netherlands» (1976) Суд визначає, що дисциплінарні санкції, які обмежують свободу, підпадають під гарантії статті 6, якщо вони мають кримінальну природу (пункт 82), що розширює сферу судового захисту. У «Kalaş проти Туреччини» (1997) було встановлено, що обмеження доступу до суду допустимо лише за умови пропорційності (пункт 28), а в «Matelly проти Франції» (2014) Суд підкреслив необхідність забезпечення доступу до правосуддя за захистом цивільних прав військовослужбовців (пункт 54). Аргументація цих рішень ґрунтується на принципі верховенства права, що підтверджує обов'язковість забезпечення доступу до правосуддя навіть у спеціальних умовах військової служби. Для України практика ЄСПЛ служить орієнтиром для вдосконалення судового розгляду справ, пов'язаних із захистом прав, свобод та інтересів військовослужбовців і військовозобов'язаних.

Враховуючи міжнародні зобов'язання України та необхідність адаптації національного законодавства, в тому числі адміністративного судочинства України, до європейських стандартів, важливим є посилення правових гарантій доступу до правосуддя для військовослужбовців та військовозобов'язаних, та забезпечення сталості і єдності судової практики у вказаних категоріях спорів, напрацювання рекомендацій з урахуванням міжнародного досвіду й практики їх застосування в Україні в період воєнного стану ...

Напрацьована практика ЄСПЛ в сфері захисту прав людини та основоположних свобод військовослужбовців збройних сил та військовозобов'язаних присвячена мирному часу, у контексті їхньої повсякденної служби, лише частково під час збройних конфліктів в межах місій за кордоном.

Сформована Європейським судом з прав людини практика у справах щодо забезпечення правового захисту військовослужбовців здебільшого стосується обставин, що мали місце у мирний період, у контексті виконання службових обов'язків у збройних силах, а також у рамках міжнародних місій за межами національної території. Однак ця практика лише частково охоплює ситуації, пов'язані з тривалим збройним конфліктом на

території держави, особливо в умовах запровадженого воєнного стану.

Відтак, сучасна ситуація в Україні, пов'язана з тривалим широкомасштабним збройним вторгненням, становить новий етап правозастосування, який потребує глибокого аналізу механізмів реалізації доступу до правосуддя військовослужбовцями та військовозобов'язаними. Такий аналіз дозволить не лише виявити прогалини у правовому регулюванні та практиці, але

й напрацювати практично значущі висновки, здатні збагатити правову думку на європейському рівні та сприяти формуванню нових орієнтирів для відповідних міжнародних інституцій.

У цьому зв'язку актуальним є формування нової моделі доступу до правосуддя для осіб, які несуть військову службу в умовах війни. Така модель має включати як законодавчі зміни, так і розвиток відповідної судової доктрини з урахуванням воєнного часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Голдер проти Сполученого Королівства, заява № 4451/70, рішення від 21 лютого 1975 року. URL: <https://www.lawtrend.org/wp-content/uploads/2014/03/Golder-v1.-United-Kingdom.pdf>
3. Airey v. Ireland, заява № 6289/73, рішення від 9 жовтня 1979 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_332#top
4. Експертний висновок «Про поліпшення доступу до правосуддя, усунення процесуальних бар'єрів і забезпечення права на безсторонній суд в Україні: дотримання статті 6 ЄКПЛ та виконання рішень ЄСПЛ». URL: https://rm.coe.int/expert-opinion-improving-access-to-justice-lorena-bachmaier-ukr-final/1680a0c22d?utm_source=chatgpt.com
5. Merit v. Ukraine, заява № 66561/01, рішення від 30 березня 2004 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_110#Text
6. Справа «Чуйкіна проти України» (Заява № 28924/04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_864#Text
7. Case of Ukrkava, TOV v. Ukraine, (Application no. 10233/20) URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%22itemid%22:\[%22001-241576%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%22itemid%22:[%22001-241576%22])
8. Чи може ВС надавати тлумачення закону, що нагадує зміни до нього – рішення ЄСПЛ. URL: <https://bg.mk.court.gov.ua/sud1404/pres-centr/news/1752088/>
9. Berezhovskiy v. Ukraine. № 22289/08. 7 November 2019. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-197258>.
10. Kravchenko v. Ukraine. № 46673/06, 30 June 2016. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-164199>.
11. Gavrilov v. Ukraine. № 11691/06. 16 February 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-171474>.
12. Melnyk v. Ukraine. № 23436/03. 28 March 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72888>.
13. Постанова Верховного Суду від 29 листопада 2024 року у справі № 120/359/24. (адміністративне провадження №K/990/14363/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123410430>
14. Справа EngelandOthers v. theNetherlands (заяви № 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72, 5370/72, рішення від 8 червня 1976 року). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-57479%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-57479%22])
15. СправаKalaç v. Turkey (заява № 20704/92, рішення від 1 липня 1997 року). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-58042%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-58042%22])
16. Enl'affaireMatelly c. France. (Requêteno 10609/10)2 octobre 2014. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22002-10126%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22002-10126%22])
17. Справа «Андрушко проти України» (Заява № 45252/14). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_k09#Text